

زُمان و آرمان

فراز و فرود رمان اجتماعی در ایران

حمید عبداللهیان

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

کتاب اندیشه

رُمان و آرمان

فراز و فرود رمان اجتماعی در ایران

حمید عبداللهیان

ناشر: انتشارات کانون اندیشه جوان

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

طراح جلد: سعید سلیمی

چاپ و صحافی: الفدیر

رمان و آرمان

سرشناسه: عبداللهیان، حمید، ۱۳۵۰

عنوان و نام پدیدآور: رمان و آرمان: فراز و نشیب رمان اجتماعی در ایران / حمید عبداللهیان.

مشخصات نشر: تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۹۶

مشخصات ظاهری: ۱۶۸ ص. فروست: کتاب اندیشه.

شابک: 978-600-159-257-7

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: فراز و فرود رمان اجتماعی در ایران.

موضوع: داستان‌های فارسی، تاریخ و نقد.

موضوع: Persian Fiction—History and Criticism.

شناسه افزوده: منصوری، بیژن، ۱۳۵۲.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ م/۴۹ PIR۳۸۴۹

رده‌بندی دیویی: ۸۵۳/۰۰۸

شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۲۳۷۹۳

تهران: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی،

پلاک ۵۶ تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۹	شگفتار.....
۱۱	مقدمه.....
۱۳	بخش اول: کتاب.....
۱۵	گفتار اول: پیش از تحقیق.....
۱۹	گفتار دوم: «مان نیست؟».....
۲۳	گفتار سوم: رمان اجتماعی چیست؟.....
۲۵	گفتار چهارم: زمینه پیدایش رمان اجتماعی.....
۲۹	گفتار پنجم: رمان اجتماعی در ادبیات جهان.....
۲۹	۱. کلیه عمومی نام.....
۳۱	۲. جنگل.....
۳۳	۳. خوشه های خشم.....
۳۵	۴. دختربرگر.....
۳۹	گفتار ششم: ملاک های رمان اجتماعی.....
۳۹	۱. تعهد.....
۴۰	۲. افشاگری.....
۴۰	۳. تمرکز بر جریان اجتماعی خاص.....
۴۱	۴. اتکا به تر مشخص.....
۴۲	۵. تحریک احساسی.....

۶. مبالغه..... ۴۳
۷. خشم و خروش..... ۴۳
۸. گزارش گونگی..... ۴۴
۹. گریز از تکنیک های هنری..... ۴۴
۱۰. رویکرد اقلیت گرا..... ۴۵
۱۱. مصرف مشخص..... ۴۵
- گفتار هفتم: رمان اجتماعی در ایران..... ۴۷
- بخش دوم: اثر سیاسی و فرهنگی رمان اجتماعی در ایران..... ۴۹
- گفتار اول: دوره اول: نوزادی، شکفت زدگی (۱۳۰۴ - ۱۳۲۰)..... ۵۵
۱. نخستین رمان..... ۵۹
۲. تهران مهربان (۱۱۰۱)..... ۶۱
۳. زیبا (۱۳۰۷)..... ۶۸
- گفتار دوم: دوره دوم: کودکی، سرانجام (۱۳۲۰ - ۱۳۳۲)..... ۷۵
۱. دختر رعیت (۱۳۳۱)..... ۷۹
۲. نیمه راه بهشت (۱۳۳۲)..... ۸۸
- گفتار سوم: دوره سوم: جوانی، طغیان (۱۳۳۲ - ۱۳۵۰)..... ۱۰۱
۱. سووشون (۱۳۴۸)..... ۱۰۷
۲. جای خالی سلوچ (۱۳۵۸)..... ۱۱۲
- گفتار چهارم: دوره چهارم: بلوغ، آشوب (۱۳۵۷ - ۱۳۶۸)..... ۱۱۹
۱. گام های پیمودن (۱۳۶۰)..... ۱۲۰
۲. زمین سوخته (۱۳۶۱)..... ۱۳۰
- گفتار پنجم: دوره پنجم: پختگی، انتقاد (۱۳۶۸ - ۱۳۹۰)..... ۱۳۷
۱. بیوتن (۱۳۸۷)..... ۱۳۹
۲. گفتمان انقلابی - بسیجی..... ۱۴۱

۱۵۰	۳. نگران نباش (۱۳۸۷).....
۱۵۷	نتیجه گیری.....
۱۵۹	کتابنامه.....
۱۶۵	نمایه اعلام.....

www.ketab.ir

پیشگفتار

این اجتماعی مهم‌ترین قالب داستانی است؛ گستردگی این نوع رمان نشان‌دهنده دغدغه و اهمیت است که نویسندگان معاصر در هر سرزمینی به جامعه خودشان داشته‌اند. برای اینکه با فر و فردا رمان اجتماعی در کشورمان آشنا شویم، بهتر است ابتدا راه را با تعریف این رمان آغاز و زمینه‌های پیدایش آن را در ادبیات ایران و جهان به صورت مصداقی مرور کنیم و ویژگی و شاخص‌های آن را بشناسیم تا در نهایت، رویکردهای چهارگانه اعتراض‌وار، طغیان‌آلود، آشوب‌ناک و استادآمیز نویسندگان این نوع رمان‌ها را در بستر جامعه کشف کنیم. این مسیر در کتاب پیش‌گفتار ما مد نظر قرار گرفته شده است.

اثر حاضر محصول تلاش گروه‌های پژوهش‌محور و هنر مرکز پژوهش‌های جوان است. این مجموعه، شاخه‌ای از شاخسار پربر و بار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی^۱ است که با گروه‌های علمی «بینش و اندیشه»، «مطالعات فرهنگی و اجتماعی»، «نظام‌ها و مطالعات انقلاب اسلامی»، «اخلاق، تربیت و روان‌شناسی» و «سنت‌های حوزوی و آداب طلبگی» به افق‌های پیش‌رو و گام‌های پیش‌رو در عرصه فرهنگ جامعه می‌اندیشد و

۱. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی با توجه به بایستگی تحقیقات دقیق و عمیق، هر چه برای نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و پرداختن علمی و روزآمد به حوادث واقعی فکری و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری قشرهای تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، به عنوان نهادی علمی-پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد. این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

آثار مفیدی به ثمر نشانده است. رشد و شکوفاندن باورها و گرایش‌های دینی، معرفی الگوهای مطلوب رفتار دینی و پاسخ به نیازها و خواسته‌های جوانان در زمینه‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی از برجسته‌ترین اهداف فراروی مرکز است تا با رصد شرایط روز جامعه، به صید موضوعات ضروری دست بزنند و پژوهش‌هایی مفید بیافرینند.

مرکز پژوهش‌های جوان در چهار سطح جوان، دانشجو، اندیشه و طلبه به تولید آثاری بر قایم‌های گوناگون مشغول است:

۱. مخاطبان: «کتاب جوان»، تحصیل‌کردگان دوره متوسطه‌اند و عموماً ۱۷ تا ۲۴ سال دارند.

۲. مخاطبان: «کتاب دانشجو»، دانش‌پژوهان مقطع کاردانی و کارشناسی با حدود سنی پیش‌بینی شد ۱۸ تا ۲۶ هستند.

۳. مخاطبان: «کتاب اندیشه»، جوانان عبورکرده از تحصیلات مقطع کارشناسی و با سن پیش‌بینی شده کمتر از ۸ هستند.

۴. مخاطبان: «کتاب طلبه»، دانشجویانی هستند که سال‌های نخست و سطوح میانی علوم حوزوی را می‌گذرانند.

کتاب پیش رو از آثار سطح اندیشه این مرکز است. این مرکز با قدردانی از آقای دکتر حمید عبدالهیان (سرموهند علمی دانشگاه خوارزمی) برای انجام دادن این اثر، تلاش مجدانه مدیر گروه ادب و هنر آقای محمد حسن شاهنکی و همکاری ارزیابان گرامی آقایان دکتر عسگر عسگری حسنکلو و محمد فاسه پور را ارج می‌نهد و صمیمانه در انتظار نقدها و پیشنهادهای خوانندگان تیزبین نشسته است.

مرکز پژوهش‌های جوان

مقدمه

از نظر جامعه‌شناسان، رمان سرگذشت جست‌وجویی تباه است؛ جست‌وجوی ارزش‌های راستین در جهانی که آن نیز در سطحی بسیار گسترده و به گونه‌ای متفاوت تباه است. تابه، یک ایده پویا و در حال دگرگونی است. پیوسته عوامل درونی و بیرونی بر آن تأثیر می‌گذارند و برش می‌دهند. جلوه‌های زندگی اجتماعی گسترده و متنوع هستند و شناخت و ارزیابی جامع با ابزار متعدد ممکن است. یکی از راه‌های شناخت هر جامعه، مراجعه به داستان‌های آن است که به وسیله نویسندگان آن جامعه و درباره آن نوشته می‌شود. داستان‌نویس، به دلیل نوع نگاه و شیوه تمرکز بر مسائل اجتماعی و مناسبات بین افراد و خانواده‌ها و طبقات اجتماعی، نادیده‌هایی را می‌بیند و به تصویر می‌کشد که دیگران به راحتی قادر به درک یا تفسیر آن نیستند. توصیف و بازسازی یک جامعه در داستان تنها ارائه اطلاعات صرف نیست، بلکه نویسنده با گزینش فضا و شخصیت‌ها تحلیل خود را از جامعه اطرافش نشان می‌دهد و با دقت در آثار داستانی اجتماعی می‌توان به شناخت دقیق‌تر و جامع‌تری از جامعه و مشکلات آن دست یافت. جامعه در شرایط کنونی و در حال جریان معمولاً به‌درستی قابل شناسایی نیست. جریان‌های موقت و گذرا در کنار جریان‌های اصیل و ماندگار حضور دارند و معمولاً پس از گذشت چندین سال یا دهه می‌توان به‌درستی جامعه را ارزیابی کرد؛ اما بررسی داستان‌های اجتماعی گذشته نشان می‌دهد نویسندگان در زمان خودشان و در شرایط مبهم و تاریک، سعی در حدس مسیر حرکت اجتماع داشته‌اند. بعضی از تشخیص‌های آنها بجا بوده و حال که

زمان سپری شده، می‌بینیم که پیش‌بینی بعضی از وقایع خیلی زودتر از انجام‌شدن آنها در داستان اتفاق افتاده است. داستان به خواننده‌اش کمک می‌کند به کسب بصیرتی مشخص‌تر از واقعیت دست یابد که از درک اشیا بر اساس شعور متعارف فراتر است. با دقت در رمان‌های اجتماعی، چه در غرب و چه در ایران، می‌توان فهمید که منتقد بودن نویسنده، اقتضای رمان است؛ پیش از آنکه مصیبتی فرارسد، آن را ببیند و هشدار دهد و موضعی دیری کند تا حقایق مغفول را بیان کند، لابد در مقابل، اقتضای دولت‌ها هم این بوده است که رمان اجتماعی دل خوشی نداشته باشند.

در آن تحقیر ابتدا قرار بود داستان‌ها تنها از دیدگاه ادبی و بدون توجه به مباحث جامعه‌شناسی بررسی شوند؛ اما جذابیت بحث جامعه‌شناسی و خلأهای موجود، بحث‌ها را به وادار جامعه‌شناسی کشاند. سعی شد به اختصار ابتدا تعریفی از داستان اجتماعی ارائه شود، سپس تاریخچه آن در ادبیات دنیا و ادبیات ایران بررسی شد و در پی آن، مهم‌ترین رمان‌های اجماعی در ایران معرفی و تحلیل شدند. ملاک انتخاب داستان‌ها، بر اساس پراکندگی زمانی برآورد سال و تنوع موضوعی و اجتماعی داستان بود. شاید بتوان گفت بیشترین تعداد رمان و داستان کوتاه ایرانی، اجتماعی است. به جای این ده رمان می‌شد بیست، سی یا چهل رمان دیگر انتخاب کرد که هر کدام از آنها از یک نظر به اجتماع نگریسته‌اند. طبیعی است که بحث مزاح و گسترده درباره هر کدام از این رمان‌ها حجمی بیشتر از کتاب حاضر می‌طلبد. در این کتاب رمان‌ها را به اجاز خطوط اصلی و مقدمات بحث ارائه شده تا الگویی برای دانشجویان باشد و سبب سیر و افراز و فرود رمان اجتماعی را نشان دهد.